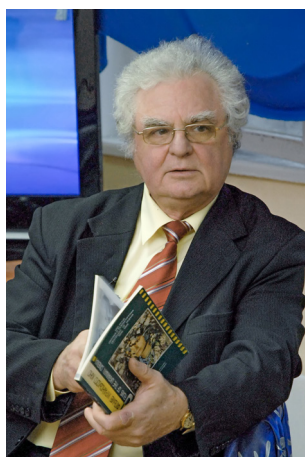

ЗАБУТИЙ ЮВІЛЕЙ СЕРІАЛУ «НЕВІДОМА УКРАЇНА: НАРИСИ НАШОЇ ІСТОРІЇ» — ЯК ПОКАЗНИК СТАНУ НЕІГРОВОГО КІНО, МЕДІА, КІНООСВІТИ, СУСПІЛЬСТВА

Пам'яті професора Володимира Григоровича Горпенка

Чверть століття тому відбулася прем'єра серіалу «Невідома Україна: нариси нашої історії» (Київнаукфільм, 1993) — ювілей, що його оминули ЗМІ. Розглянуто передумови, процес створення та поширення серіалу — на тлі ігнорування його прокатною долею з боку державних медіа. Звернено увагу на важливість цього серіалу для освіти, на спричинений ним розвиток історико-пізнавальної тематики на інших студіях, наголошено на суспільній її значимості в контексті сьогодення.

Ключові слова: *«Невідома Україна нариси нашої історії», Київнаукфільм, історико-пізнавальний фільм, історико-пізнавальний серіал, документальне кіно, науково-популярне кіно, неігрове кіно, кінопрокат, кіноосвіта, медіа, ЗМІ.*

A quarter of a century ago, the premiere of the series «Unknown Ukraine: Essays on Our History» took place (Kievnauchfilm, 1993) — an anniversary that turned out to be unnoticed by the media. The prerequisites, the process of creating and distributing the series are considered — against the background of ignoring its rolling fate by state media. Attention is drawn to the importance of this series for education, to the development of historical and educational topics caused by it at other studios, and its social significance in the context of modernity is noted.

Keywords: *«Unknown Ukraine essays on our history», Kiev scientific film, historical and educational film, historical and educational series, documentary films, popular science films, non-fiction films, film distribution, film education, media.*

Четверть века назад состоялась премьера сериала «Неизвестная Украина: очерки нашей истории» (Киевнаучфильм, 1993) — юбилей, оказавшийся не замеченным СМИ. Рассмотрены предпосылки, процесс создания и распространения сериала — на фоне игнорирования его прокатной судьбой со стороны государственных медиа. Обращено внимание на важность этого сериала для образования, на вызванное им развитие историко-познавательной тематики на других студиях, отмечена общественная её значимость в контексте современности.

Ключевые слова: «Неизвестная Украина очерки нашей истории», Киевнаучфильм, историко-познавательный фильм, историко-познавательный сериал, документальное кино, научно-популярное кино, неигровое кино, кинопрокат, кинообразование, медиа, СМИ.

Кожне суспільство потребує знань про себе. Версію «власної історії» колоніально залежні країни чули здебільшого від метрополій. Україна не була винятком, — саме про це О. Довженко з боєм нотував ще у квітні 1942-го, називаючи Україну — єдиною країною у світі, де історія цієї країни не викладалася в університетах, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним. Лише з проголошенням Незалежності, на другому її році, став можливим екранно-цілісний науково-пізнавальний погляд на власну історію. Упродовж 1993 року історики й кінематографісти створили на Київнаукфільмі унікальний як на той час цикл «Невідома Україна. Нариси нашої історії», який став першим українським кіносеріалом, що цілісно відобразив історію державності від неоліту до нашого часу. Фільми серіалу ще пам'ятає старше покоління, яке, незважаючи на ризики, відкривало для себе невідомі сторінки історії України. Серіал поєднав розірваний у суспільній свідомості час самої історії, адаптуючи її для пересічного, незвідка наївного сприймача, але й не спрощуючи здобутки історичних досліджень. Фільми дали відчуття множинності джерел та екранно-жанрових інтерпретацій, стали не лише мистецтвом оприлюднення поглядів на історію, а й одним з інструментів особливого, науково-художнього її розгляду.

Автор безпосередньо сам брав участь у створенні цього масштабного проекту, долучався до перших публічних показів, зняв як режисер одну з серій. А також — досліджував їх типологію, захистив у 2012 р. на цьому матеріалі дисертацію «Специфіка відтворення історичного матеріалу засобами науково-популярного кіно», тему якої як аспіранту, ще у 1997 р. запропонував і керував роботою професор В. Г. Горпенко. А дізнавшись, що 25-річчя виходу «Невідомої України» проминуло непоміченим, В. Горпенко спонукав по-новому повернутися до цієї розвідки: «...Ти у матеріалі — ніхто, крім тебе, нині про це краще не напише...», — й навіть устиг на початку вересня прочитати варіант цієї статті та внести кілька правок.

Серіал «Невідома Україна» постав як важливе державне замовлення, що мало на меті не лише просвітницьку, а й своєрідну терапевтичну функцію — примирити світоглядні розходження, спричинені радянською добою. Директором Київнаукфільму на той час став Володимир Шмотолоха, молодий

досвідчений кінорежисер, вихованець школи науково-популярного кіно. Завдяки його завзяттю було знайдено державні кошти на кіновиробництво «Невідомої України», приблизно 500 мільйонів купоно-карбованців проти 720 запланованих. Чому цей серіал не дійшов до масового глядача й фактично не виконав поставленої мети — тема надто широка, міжгалузєва, виходить за межі суто кінознавчих досліджень, — тому запропонований ракурс не позбавлений певних лакун, суб'єктивності та публіцистичності.

Кіноцикл «Невідомої України» становлять 108 серій з історії України, 12 — з історії української армії «Золоте стремено», 12 — з історії медицини «Лікарська справа в Україні», 8 — з історії права «Як судилися в Україні». Над проектом працювало 68 кінорежисерів, півсотні операторів, десятки наукових істориків-консультантів. Серіал було знято на 35 мм кіноплівку, з якої виготовлено відеокопії. Кожен історичний період — 12 серій по 15 хв. — представлено на тригодинній відеокasetі VHS. Увесь серіал вмістився на 12 відеокasetах. Загалом 140 серій тривалістю понад тридцять годин — феномен безпрецедентний! Авторський текст (переважно закадровий) озвучували видатні українські актори Віталій Розстальний, Богдан Ступка, Наталя Сумська та ін.

Прем'єра відбулася у переповненій червоній залі Будинку кіно, на початку грудня 1993-го, де показали сім фільмів. Преса назвала цю подію непересічним явищем, а серіал — високим класом не лише у професійному плані, а й свідченням того, що історії України ми насправді не знаємо, зауваживши, що автори серіалу знайшли світоглядну золоту середину, показали історію, а не служницю чийось ідеологічних міфів і що головна ідея циклу — Україна була, є й буде. Вчинок кінематографістів журналісти порівнювали з подвигом, зокрема і тому, що недофінансування на третину не завадило студії зняти фільмову програму цілком. Запевнялося, що йдуть переговори Київнаукфільму з Державною телерадіокомпанією про виділення часу для серіалу і що готується його перезапис на відеокasetи для вузів та шкіл. Планувалося демонструвати серіал на державних каналах, дублювати мовами національних меншин, які проживають в Україні, зокрема, для Криму, Донбасу, Закарпаття, масово тиражувати на відеокasetах для шкіл.

Передумови серіалу визрівали на тлі захоплення історією, характерного для другої половини ХХ ст., однак поява пізнавального циклу з історії України навіть у післячорнобильські роки гласності ще була неможливою. Доступ до джерел навіть «штатним історикам» контролювався, Голодомор — заперечувався, хоча колективна пам'ять цю історичну травму свято берегла, спонукала до екрана. Так, у 1987 році на Укркінохроніці було запущено у виробництво документальну стрічку «33-й, спогади очевидців» (режисер М. П. Локтіонов-Стезенко), проте у процесі дворічних зйомок фільм не раз зупиняли, а після закінчення — побачити його було ніде.

Ідеологи «перестройки» квапилися з ідеєю документального серіалу «дозованої історичної правди», котрий мали намір реалізувати на Укркінохроніці. Науковими консультантами передбачалися працівники Інституту історії АН УРСР. Але напів-правда, замовчування, відверта брехня (особливо після Чорнобильської трагедії) — не задовольняли ні кінематографів, ні істориків, ні суспільство. Час тоді надзвичайно пришвидшувався, Україна виборола Незалежність, і на її роковини, на Першому Всесвітньому форумі українців, Іван Дзюба закликає спільними зусиллями створити новий образ України. Чи не найпершими на цей запит відгукуються кінематографісти Київнаукфільму — саме ця студія була найменш заангажованою, вирізнялася своєю школою, естетичною вимогливістю та професійною відповідальністю.

Студія й раніше знімала численні культурно-історичні нариси і фільми, кіноальманахи, звернені до важливих сторінок історії України, проте охопити історію в цілому довелося вперше, серіального досвіду ніхто не мав. Євген Шаботенко, редактор першого творчого об'єднання, зауважував, що на той час ще не було розуміння, яким чином сценарії різних авторів мають триматися певного кінематографічного стилю, що сприяв би відчуттю цілісного образу історії. Радянська влада зникла, нова — ще не зміцніла, архіви — відкриті, кінематографісти отримали змогу там працювати. Усі творчі працівники студії з колосальним інтересом взялися реалізувати «Невідому Україну», однак фатально бракувало візуального матеріалу. Державний архів кінофотофонодокументів зберігав ідеологічну продукцію, кіносвідчень з позакомуністичної ідеології там не було, а про час визвольних змагань — взагалі майже нічого. Достеменному переглядові кінохроніки радянських часів відчутно заважав закадровий коментар, варто було вимкнути звук — й екран починав промовляти притаманною йому мовою. Давалися взнаки й непідготовленість фахівців, вихованих на

радянській історії. Історична картина, що складалася на екрані, справляла шокуюче враження навіть на досвідчених кінематографістів [15].

Спробую конкретизувати власний досвід, щоб дати уявлення, як створювалися фільми серіалу. Навесні 1993-го року мені, студентові-кінорежисеру, запропонували роботу на Київнаукфільмі. Та майже усі теми циклу Визвольних змагань 1918–1922 рр. були розібрані, окрім ідеї фільму «Лист без конверта». Взявся за сценарій, звернувся до історика Сергія Білоконого, який був науковим консультантом усього циклу. Сидимо за його робочим столом, вцент обкладеним книгами, записую джерела для сценарію. Більшості у бібліотеках — не знаходжу, історик мені їх надає, переписую найважливіше. Лишився грубий зошит текстів, котрих би вистачило і на декілька сценаріїв. У газетному відділі бібліотеки Вернадського гортаю поживклі сторінки зшитків за 1918 рік — «Киевлянин», «Нова Рада». На кожному числі чорнильний штамп «Спецхран» — тобто до цих газет донедавна не мали доступу навіть академічні історики. Натрапляю на замітки, що засадничо розходилися з широко тиражованими зображеннями більшовиків як творців майбутнього людства: «На Орлово-Єланівському руднику більшовики вдерлися в “Просвіту” і пороздирали всі книжки», «У Харкові обеззброєно два Українські полки», «В Полтаві йде великий бій між українцями та більшовиками», «На Київ ідуть три ешелони, броньовики, артилерія»... З числа у число дізнаюся подробиці, як більшовики, перед тим як увійти до Києва — три дні обстрілювали центр міста з гармат з боку Дарниці, і куди який снаряд упав, і що зруйнував... Ще одна замітка: «Нас повідомляють, що “командуючий українським військом”, яке оце недавно повоювало Київ, є дійсно син славетного українського письменника і громадянина Михайла Коцюбинського. Ім'я йому Юрій»... Знаходжу число 15, вівторок, 19 (6) лютого 1918 року, на першій сторінці — «Лист без конверта» Сергія Єфремова. Текст листа у фільмі читає Віталій Розстальний: «До “Командуючого українським військом”, до “народного секретаря” Юрка Коцюбинського. Пане Коцюбинський! Серед імен, власники яких нахваляються обернути Київ — це серце України й красу землі нашої — в руїну, зробити з нього купу гною, одне ім'я спиняє на собі, од одного жахом віє: це ваше, пане Коцюбинський, ім'я... Морально Вам байдуже, що зробили з Києвом Ваші товариші. ... Мільйонове місто, місто беззбройних та беззахисних дітей, жінок і мирної людності конає в смертельному жаху, смерть літає над головами неповинних людей... Творються такі страхи — я їх бачив, пане

Коцюбинський! — од яких божеволіють люди... Є вчинки, пане Коцюбинський, яких нічим одкупити і спокутувати, за які прощення не може бути. На вас лежить тавро таких вчинків. Славного батька звироднілий син... — Сергій Єфремов».

Що на загал було відомо про Ю. Коцюбинського? Вірний ленінець, борець за свободу — як його зображено в ігровому фільмі «Родина Коцюбинських» Тимофія Левчука, у повістях Івана Цюпи «Через терни до зірок», «Грона червоного глоду». Про «Лист без конверта» та його автора мало хто знав, як і про бій під Крутами. Заголовки радянських газет раз по раз підносили ім'я «командира українського червоного козацтва»: «Піонер української радянської дипломатії», «Полум'яний патріот»... Письменник Іван Цюпа (у приватній розмові) щиро його хвалив: «Яким він чесним був, скромним, справедливим, а свої ж і розстріляли!...» Павло Тичина у сумнозвісному 1918-му усе сказав: «...На кого посміла зняти зрадника рука?..». Натяк поета зрозуміли, вірш «Пам'яті тридцяти» заборонили. Рядки цього вірша стали епіграфом фільму.

Багато що й не могло увійти до сценарію короткометражного фільму, як-от, тривожний і донині момент з мемуарів «Мої спомини про недавнє минуле» Д. Дорошенка: «Новий 1918 рік наступав при дуже сумних ауспіціях... В залі Українського Клубу в Києві зійшлася громада української інтелігенції, щоб вкупі зустріти новий рік. Настрій у всіх був невеселий. Посідали за стіл. Вибила дванадцята година. Всі почали просити, щоб Винниченко сказав слово. Він відмовлявся. Нарешті дами упросили його: “Що я вам скажу? Хіба те, що варвар йде з півночі і грозить знести і змести з лиця землі всі наші здобутки, зруйнувати нашу культуру, знівечити все, чим ми дорожимо й над чим працювали!” На другий день весь Київ знав, що говорилося учора на банкеті. Але дійсність цілком оправдувала навіть найбільший песимізм».

У фінальних кадрах потрібно було зняти кілька томів «Справи СБУ», «Справу М. Грушевського». Та в архіві СБУ (а серіалу всіляко сприяв його голова — Є. Марчук) знімати було незручно — ці документи дозволили привезти на кіностудію. Забираємо на Володимирській, 35 чоловіка у цивільному, з великим портфелем. Їдемо, розмовляємо. А він і запитує: «А хто у вас научний консультант?» — «Сергій Білокін» — «Почему Белокин?» — «...А хто мав би консультувати, на вашу думку?» — «Кондуфор», — (1978–1993 рр. — директор Інституту історії АН УРСР — С. М.).

Радянський адмінресурс, цензори, від яких ще недавно залежали долі будь-якого твору, на другий

рік Незалежності нікуди не зникли. Для цієї когорти діячів, певно, чи не найдражливішими стали серії 85–98 циклу *Українських національних визвольних змагань 1918–1922 рр.*, — теми, що донедавна піддавалася нещадному остракізму — про Михайла Грушевського, Павла Скоропадського, Симона Петлюру, Нестора Махна; про Берестейський мир і нетривалу розбудову української державності. У процесі роботи над серіалом, кожен автор сценарію, режисери, оператори, інші члени знімальної групи (художники, монтажники, освітлювачі — часто далекі від української проблематики, різних національностей) під тиском матеріалу для себе щось відкривали. Фактаж документального матеріалу змінював людей. Дехто навіть побоювався за можливі наслідки: «Чи нам за це нічого не буде?», адже оприлюднювали документи з грифами «Совершенно секретно». Торкаючись історичної правди, чи не у кожного мимоволі виникав стан, що його Йоган Гейзінга влучно називає *Aus sich heraus treten* — стан переживання істини. Цей стан кожен намагався чесно передати кінематографічними засобами — і на екрані поставала зовсім інша, часто й жахлива історична картина, що засадничо розходилася з недавніми мільйонно-тиражованими уявленнями про героїв і героїку.

Виробництво серіалу було завершено у грудні 1993-го. Надзвичайна сила його впливу виявилася навесні 1994 року, напередодні виборів до Верховної Ради. На прохання громади виборців Ватутінського району Києва, які від початку квітня щонеділі о 10-й ранку збиралися неподалік Київнаукфільму у кіно-театрі «Росія», — щораз демонстрували три-чотири фільми цього циклу. Більшість залу сприймала фільми надзвичайно зацікавлено й прихильно. Інші, які називали себе комуністами, не готові були змиритися з документами на екрані, з фактами нелюдськості більшовиків та їхніх лідерів. Під час показу несподівано почали нецензурно ображати членів кіногрупи, які представляли черговий фільм. Обурений зал більшістю проголосував — і та агресивна групка демонстративно вийшла. Решта виборців наполягали, аби ці фільми негайно показали по телебаченню, щоб мільйонам глядачів розповісти на фактах про реальне комуністичне минуле. Надіслали навіть звернення до чинного тоді Президента Леоніда Кравчука, аргументуючи, що цей серіал — державне замовлення і Голова держави напевно що міг вирішити прокатну долю серіалу, адже і НКУ-Київнаукфільм, і Національна телекомпанія України, і УТ-1 — усе належало державі! Але серіал притримали і нині поки що важко дослідити подробиці тої прикрої підклимної боротьби. Та

відомо, що громаді виборців, які першими побачили фільми серіалу, без належних пояснень відмовили навіть збиратися у кінотеатрі. Певно, тодішньої владою (що значною мірою перебувала під потужним впливом відновленої у липні 1993 р. КПУ), керував дух перестраховки, лякав народний дух спротиву за здійснені системою злочини, конфлікт розсекречених кінодокументів з «радянським ландшафтом», що по всій Україні ще два десятиліття після виходу серіалу лишався незмінним. Минали 1994-й, 1995-й, а серіал, що планувався для масового екрана тодішнього 52-мільйонного населення України — все ще залишався невідомим.

Лише на третій рік (!), восени 1996 року, приватний телеканал ICTV (телевізійний сигнал якого покривав далеко не всю Україну, за угодою з НКУ-Київнаукфільм) погодився дати ефір для «Невідомої України». З 5 жовтня фільми серіалу демонструвалися щоп'ятниці о 18 год. Звернімо увагу, час вибрано не випадково, бо саме у п'ятницю потенційні глядачі після робочого тижня добираються на дачу, а студенти — додому, з повтором у суботу о 7-й ранку. Навіть після цих нібито невинних медійних маніпуляцій щодо часу показу, серіал дивилися (за даними Української телевізійної панелі 1997) близько 10 тисяч — увечері, а вранці — 3 тисячі глядачів. На тлі мільйонної телевізійної аудиторії, на яку насправді планувався серіал, — крапля у морі. Щоразу показували дві серії, які представляли фахівці й політики. Коментуючи наш фільм «Лист без конверта», Євген Марчук (ICTV, 15 лютого 1997 р.), зауважив, що, як і раніше, нині ми не маємо реального відображення історії і що на об'єктивність ЗМІ і нині впливає цензура, але не така, як раніше, а фінансова, економічна, від якої дуже серйозно залежить об'єктивізм медіа, а значить, і подальший розвиток демократичного процесу.

Та навіть цей телепоказ спопуляризував «Невідому Україну»: до студії почали звертатися представники гімназій, коледжів та шкіл, які замовляли копії серіалу. Поштучне тиражування студія виконувала власними силами, що в масштабах України — та ж крапля у морі, не кажучи вже про обіцяне на прем'єрі дублювання фільмів серіалу мовами національних меншин — для Криму, Донбасу, Закарпаття... Та про яке дублювання мало йтися, коли на кінець 90-х українське кіно перебувало на грані руйнування як галузі, про що воляли кінематографісти [1]; науковці та митці збирали «круглі столи» для порозуміння між комерційними інтересами й потребами української культури [16], та їхні вимоги влада не чула. Як свідчення, мій півгодинний нау-

ково-пізнавальний фільм «Відгомін забутого неба» (1998) перебував у виробництві, а довше — у простої, шість років, міг бути списаний на збитки [6]. Фактично усе покоління кінорежисерів-випускників 90-х — випало з кінопроцесу.

Ще одна можливість розголосу «Невідомої України», зокрема поширення серіалу серед діаспори, виникла у серпні 1997 р., коли відбувся Другий Всесвітній форум українців. Оргкомітет навіть посприяв виданню Інформаційного буклету серіалу, що його отримав кожен учасник форуму, котрий розпочав роботу у Палаці «Україна». Ось де треба було зробити розголос! Та ніхто не наважився переривати загальні урочистості, доповіді, привітання. І наступні два дні засідань — традиційно тривали за секціями в аудиторіях Київського національного університету імені Т. Шевченка. Лише на фінал форуму було заплановано показ кількох стрічок у кінотеатрі «Кінопанорама». Та зал виявився напівпорожнім, й ті кільканадцять гостей, які сюди все ж потрапили, були вкрай здивовані, чому час презентації збігся з прощальним фуршетом, запитували, де ще можна побачити й придбати «Невідому Україну»?

З початком 2000-х цей серіал та інші документальні фільми, що з'явилися потому, почали показувати посеред ночі — виключно між 2-ю та 4-ю годинами на вкрай незначну глядацьку аудиторію. На обурливий факт саме нічного показу звернув увагу Петер Вагнер (на 2008 р. — прес-аташе посольства Республіки Чехія в Україні), який, як історик та фахівець з проблем медіа, знав, наскільки для українського суспільства важливими є саме такі культур-фільми! Адже їх навіщо зняли, витратили людські ресурси, кошти — чому їх показують лише уночі, чому не створити окремих цілодобових культурологічних телеканалів? З цієї проблеми навіть замовив статтю для чеського сайту «Русский вопрос» [7], що згодом її передрукували українські «Теле-Критика» й «Детектор-Медіа» (2009, 16 січня).

Доля серіалу, інших суспільно важливих фільмів і подій «тихою сапою» зводилися нанівець. Як це робилося — поясню на такому прикладі. 22 листопада 2008 р. вшанували 75-ту роковину Голодомору — надзвичайно значущу дату, адже вперше йшлося про визнання цієї національної трагедії не лише на державному, а й на міжнародному рівні. Президент України В. А. Ющенко почав промову в Національному оперному театрі — і саме в цей момент компанія «Воля-кабель» відімкнула сигнал усіх телеканалів, лишивши на екрані текстове повідомлення, що з 12-ї до 13-ї години триватимуть

профілактичні роботи з переведення аналогового телебачення на цифрове (і саме цей текст на екранах прочитали мої колеги й друзі, які мешкають у різних районах Києва). Виступи президента, закордонних гостей стали враз недоступними для усіх небайдужих, хто стежив за подіями цього скорботного дня. Це дало мені привід звернутися листом до Президента: «...Не маю наміру давати оцінку діям компанії “Воля-кабель”, що є монополістом на ринку кабельних телемереж столиці, але відчуваю особисту образу. Мені здається, що ситуація, коли перед телекамерами до людей звертається Президент, а у той скорботний день і час народ не в змозі його почути, — ганебна і навряд чи могла б статися у якій-небудь іншій державі світу...».

За місяць отримав відповідь від голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення: «...Національна рада уважно розглянула Ваше звернення щодо діяльності провайдера програмної послуги ЗАТ “Воля-Кабель”, адресоване Президенту України, яке було надіслане нам за належністю. Інформуємо, що факти, викладені у Вашому листі, відомі Національній раді. З порушених питань Національна рада неодноразово зверталася до керівництва цієї компанії, вказувала на необхідність посилення роботи з абонентами, наголошувала на здійсненні переходу від аналогових до цифрових стандартів лише шляхом поетапно-планомірного впровадження, не зачіпаючи інтереси громадян. Також зазначаємо, що питання договірних відносин двох суб'єктів належать до суто господарських справ, які перебувають поза компетенцією Національної ради. Висловлені Вами зауваження та пропозиції будуть враховані Національною радою у подальших відносинах із ЗАТ “Воля-Кабель”. Дякуємо Вам за небайдужість та увагу до проблем сфери телерадіомовлення. З повагою, голова Національної ради В. Шевченко»¹.

З цього листа напрошувався прикрий висновок, що закрите акціонерне Товариство — ЗАТ «Воля-Кабель», якому держава видала ліцензію на поширення телесигналу у промислових масштабах, цим сигналом в слухний день і час могло маніпулювати. А «суто господарські» дії цього Товариства — чомусь «перебувають поза компетенцією» Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Лише з початком воєнних дій, з окупацією Криму та Донбасу (2014) умови кіновиробництва покращилися. Знайшлися державні кошти, зокрема й

на підтримку неігрового кіно. Вперше у незалежній Україні — саме у кінопрокат — вийшла документальна стрічка Т. Томенка «Будинок “Слово”» (відзначена Національною кінопремією «Золота Дзига» у номінації «Кращий документальний фільм» за 2018 р.) Фільм, що документально точно реконструює трагедію Розстріляного відродження, побачили у кінотеатрах Києва, Львова, Харкова, у Сумах, Запоріжжі, Маріуполі. Світова прем'єра відбулася у конкурсі 33-го Варшавського кінофестивалю, на міжнародному Гетеборзькому кінофестивалі, в Українському інституті у Лондоні. Повні зали у Польщі та Швеції засвідчили непідробний інтерес зарубіжної публіки до цієї теми. Глядачі у Гетеборзі навіть дорікали режисерові (про що він розповідав на одній з конференцій у НАУкМА): «Чому ви так рідко у Швеції показуєте українське кіно? Російські фільми тут йдуть часто, й Україну зображають у непривабливому світлі...».

То, може, немає чого показувати? Суспільний запит на історію, що першим його широко реалізував серіал «Невідома Україна», отримав подальший розвиток на інших студіях у різноманітні форм, жанрів і стилів, фільмів-біографій та екранних реконструкцій. Студія УКРТЕЛЕФІЛЬМ: «Українська ніч 1933-го» (В. Георгієнко, сцен. Л. Мужук, 1993); НТКУ: «Хто ми?...» (В. Горпенко, О. Одинець, 1995–1996, 3 сер.)², «Історія української державності» (11 сер.), «Постаті» — десятки фільмів про вчених, митців, політичних діячів; цикли «Українці на Колимі», про Сандормох, УПА, Розсекречена історія; РІА ЯНКО: «Забута державність» (К. Луценко, 7 серій, 1993–1994); КОНТАКТ: кіногалерея «Обрані часом» (54 сер.) — про режисерів, акторів, композиторів та виконавців, діячів); «Непрошені» (6 сер.), «Червоний ренесанс» (6 сер.); СТБ: «У пошуках істини» (92 сер.) — документально-пізнавальний проєкт; ВІАТЕЛ: «Гра долі» (87 сер.) — загадкові історії з життя знаменитих людей, «Відродження культурних пам'яток» (10 сер.), «Хмельниччина» (9 фільмів), «Міста України» (3 сер.); «1+1» — «Війна. Український рахунок» (С. Буковський, 9 сер., 2002), «Великі українці» (90 сюжет. та 10 ф., 2008); КІІВ: «Енциклопедія величних»; ТЕЛЕКОН: «Заручники свободи» (17 сер., 1997), «Хроніка надій та ілюзій» (52 сер., 2000), «Дзеркало історії» (84 сер. — 2001–2002, 76 сер. — 2009), «Собор на крові» (10 сер., 2006), «Хлібна гільйотина» (3 сер., 2008); ТСН — Історія з грифом «Секретно» (В. Вятрович), цикли Кіноміфи історії, Траєкторія долі, Українська мрія

¹ Лист № 15/646, від 19.12.2008 Голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення В. Шевченка — на адресу Марченка С. М. Архів автора.

² Фільм «Хто ми?» на УТ-1 демонструвався щораз на день Незалежності кілька років поспіль.

(І. Шатохіна, наук. конс. Ю. Шаповал, 2008–2017) — про М. Грушевського, В. Винниченка, М. Хвильового, О. Шумського, О. Довженка, М. Рильського, В. Петрова, М. Волобуєва, Дж. Мейса, Є. Сверстюка, І. Драча, Є. Гедройця та ін.; «Я камінь з божої праці» (А. Микульський, три фільми про О. Ольжича, 1996, 2000); «Загадки Норильського повстання» (М. Ткачук, 2007). Згадаймо й частково здійснений задум серіалу М. Вінграновського про міста-столиці України — фільми «Чигирин — столиця гетьмана Богдана Хмельницького», «Батурин — столиця гетьмана Івана Мазепи», «Галич — столиця Данила Галицького» (1993).

Це сотні фільмів і серій — своєрідна «історико-пізнавальна галактика». Загальнонаціональну важливість цього екранного різноманіття підтверджують й документальні цикли, режисери яких отримали Національну премію України імені Т. Шевченка: А. Микульський (2002), С. Буковський (2004), М. Ткачук (2008). Тему доповнюють й польські кінематографісти: «Трудне братерство» (Є. Любач, 1998), «Україна. Становлення нації» (Є. Гофман, 2007). Назвемо й подвижницьку працю канадійського доктора Марка Роберта Стеха — автора циклу телепередач «Очима культури» [13].

Однак, зблиснувши на початку дев'яностих, серіал «Невідома Україна», на жаль, не став допоміжним чинником навчання, не прописався у пам'яті соціуму, як і більшість перелічених фільмів, що лишалися прихованими [2]. Фраза-відмовка, що ці фільми — «не формат», що у них «малий рейтинг» — нічого суттєво не прояснює, адже інтелектуальна меншість завжди потребуватиме власного ресурсу. Більшість згаданих серій і стрічок належно не доходили ні до свого, ні до закордонного глядача з інших причин. Закордонні посольства й українські культурні центри, Міністерство закордонних справ, мали б формувати для західних суспільств — хоча б з поваги до власної діяльності — позитивний меседж про нашу державу, залучати творчий потенціал українських кіномитців. Та у номері готелю чи не будь-якого європейського міста ви не знайдете жодного українського телеканалу — на тлі цілодобових російських, британських, французьких, німецьких, іспанських...

Ще у 2008 році головний редактор часопису «Кіно-Театр» Лариса Брюховецька в інтерв'ю з Євгеном Шаботенком, запитувала, «можливо, є сенс сьогодні звернутися до нового міністра освіти І. Вакарчука з пропозицією тиражувати фільми “Невідомої України”, для початку — бодай періоду Визвольних змагань, і розіслати у школи і вузи Сходу і Півдня України, де ще існують проблеми з на-

ціональною свідомістю, з історичною пам'яттю?» Є. Шаботенко відповів: «Тут доцільно говорити про гостру необхідність. Це треба було робити 15 років тому. Та краще пізно, ніж ніколи. Я б сказав: нині ситуація настільки загострилась, що йдеться про те, бути чи не бути національній державі Україна» [14].

Як наслідок, нинішні абітурієнти переважно слабенько знають власну історію, культуру, мистецтво. І навіть ті, хто вступає до кіношкіл, дуже приблизно ознайомлені з творчістю Сергія Параджанова, Івана Миколайчука, Леоніда Осики, не бачили «Тіні забутих предків», «Камінний хрест»... А на якому майданчику можна побачити ці та інші кіношедеври, якої вони технічної якості? Поляки своє кіно знають, бо існує шкільна кінотека, фільми використовують на уроках, створені належні умови для кіноосвіти та кінематографа. У Чехії — також: випадковий таксист у Празі назвав мені мало не усі фільми Віри Хітілової! Наші ж студенти часто не знають навіть найболючіших моментів власної історії. Відомий кінооператор Юрій Гармаш — заслужений діяч мистецтв України, професор і майстер курсу, — оприлюднив у Фейсбуці (22 квітня 2019 р.) факт, яким був дуже шокований: усі його двадцяттеро студентів не змогли відповісти, що в нашій історії означає Батурин? «Вони вчили історію України у школі, вони мають батьків, по телебаченню демонструють документально-історичні фільми, без знання історії України немає Громадянина України!... От вибори президента й проходять “по приколу»|. А де нинішня молодь може побачити новаторський фільм Юрія Іллєнка «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001), у якому виразно реконструйовано епізод трагічних подій у Батурині? Ще фільм цей і не вийшов — а міністр культури сусідньої держави М. Швидкої велів його заборонити. Ще до виходу картина зазнала утисків, журналістських нападок у самій Україні, не мала ні належного кінопрокату, ні телепоказу (щоправда, існує нині в Інтернеті, але низької якості). А де можна побачити документальний фільм М. Вінграновського «Батурин — столиця гетьмана Івана Мазепи» (1994)?

Письменниця Оксана Забужко переконана, що проти українців задіяно найновіші технології, які можуть коштувати нам держави, що виготовляються маніпулятивні пропагандистські матеріали, де Україна показується як фашистська ксенофобська країна, про яку на Заході нічого не відомо. І що протидія цим силам дуже мала: як приклад, книга О. Забужко «І знов я влізаю в танк», котра багато що популярно прояснює, продана 15-ма тисячами примірників, а серіали, які виграють вибори, — це 16 мільйонів глядачів за один вечір; і що саме се-

ріали нині стають політичною технологією, якою бомбардують мізки [4].

Зображення України у «коричневих тонах» практикувалося й раніше. У квітні 2001 року канал ІНТЕР показав у прайм-таймс фільм «9 березня» — про вшанування біля пам'ятника Шевченка у Києві та спровоковану бійку на Банковій під адміністрацією тодішнього Президента Л. Кучми. На тлі свята, урочистостей, обличчя учасників хору Леопольда Ященка, використано паралельний монтаж кадрів невідомо де знятої нічної ходи зі смолоскипами, де один з натовпу зізнається у камеру: «Маємо на меті збудувати державу від Ла-Маншу до Уралу». У фіналі — кольорове зображення витісняється коричневим, що, на думку авторів, має недвозначно наштовхувати глядача на цілком певні асоціації. Можливо б, і не варто наголошувати на особливостях монтажу, якби того ж дня (вечір, субота 21 квітня 2001 року) цей фільм пройшов не лише в Україні, але також і в Італії (а можливо, й у інших європейських столицях — це потребує дослідження), про що наступного дня дізнався від колежанки з Рима [8]. Телеканал, що має ліцензію від держави, міг плюнути державі за її кордонами, і не було чути, щоби влада на це приниження хоч якось би зреагувала. Відтоді минуло майже два десятиліття — нині деякі обставини пояснюються, адже тоді закінчувався рік, як у сусідній великій державі було обрано нового президента...

Ще одне просте запитання: чому згадані фільми не залучені до кіноосвіти, методологічно не опрацьовані до освітнього процесу? Українські історики й кінематографісти виконали цей свій обов'язок — взяли на себе відповідальність, зняли картини, котрі могли б допомагати освіті. Провідні західні країни всіляко використовують кіно для освіти, практично реалізуючи думку німецького історика Теодора Моммзена, висловлену понад сто років тому: «Кожен, хто пише історію, а надто історію сучасності, має обов'язок політичного виховання, і мусить допомогти співвітчизникам визначити своє майбутнє ставлення до держави».

З приводу незадовільного стану української кіноосвіти, група кінематографістів-педагогів — Т. Ткаченко, М. Ілленко, Б. Вержбицький, С. Марченко та голова Комісії з кіноосвіти НСКУ Л. Брюховецька, 20 червня 2017-го, офіційно звернулися до Міністра культури Є. Ніщука з проханням сприяння, зокрема виробництву студентських фільмів, які держава зовсім не фінансує. Відповідь отримали 12 вересня, на жаль, негативну [5]. На зустрічі з Міністром освіти Л. Гриневич кінематографісти особливо наголошували на необхідності

створення Інтернет-ресурсу, для початку запропонували перелік півсотні знакових українських фільмів, що мають бути залучені до навчального процесу (на уроках літератури, історії), доступні кожному учителю й учневі. Це було у червні 2017 року. Минуло два роки, і нарешті на сайті Міністерства освіти з'явилося повідомлення: «Українські фільми та тизери до них розміщуватимуть на Національній освітній електронній платформі для безкоштовного використання під час освітнього процесу. Відповідний Меморандум було підписано сьогодні, 17 липня 2019 року, між Міністерством освіти і науки, Міністерством культури та Асоціацією «Українська кіно-асоціація» у приміщенні Будинку Уряду. Міністр Лілія Гриневич повідомила, що дуже важливо забезпечити дітей сучасним цікавим змістом освіти і навчальними матеріалами, які можуть їх мотивувати до навчання. І що вчителі зможуть використовувати готові фільми в освітньому процесі, для вивчення літератури та історії, і, це стосується як художніх фільмів, так і документальних. Міністр культури Євген Нищук вважає, що важливо шукати точки дотику між освітою та сучасним українським кінематографом, який має бути корисним широкій аудиторії. Виконавчий директор Асоціації «Українська кіно-асоціація» Вікторія Ярмошук додала, що сучасні українські фільми мають також потужний виховний вплив — це особливо важливо в теперішній історичний період нашої країни» [10]. Цей меморандум з'явився за чотири дні до виборів до Верховної Ради (як і закон про мову — напередодні виборів Президента), — вочевидь як намагання тактичними засобами виправити стратегічні прорахунки.

Ситуація не унікальна, мала місце й для західного інтелектуального (кількісно незначного) телеспоживача архівних передач, доступ до яких також був ускладненим. Про це наголосила Луїза Мерзо з Парижа, авторка дослідження «Патологія медіа» (24 листопада 2003 р. на каналі «1+1» у програмі Ю. Макарова «Документ»). Західне громадянське суспільство на запит цієї інтелектуальної меншості до історико-пізнавального кіно знайшло ресурс і у 2004 році постав супутниковий європейський тelenканал Viasat History. Згодом цей канал отримав цілодобовий ефір, транслюється в Центральній та Східній Європі й Африці. Осць вже півтора десятиліття спеціалізується виключно на історико-пізнавальному кіно, виконує роль медіа-посередника між виробником документального інформаційного продукту та споживачем (за Мак-Люеном — між людиною-суб'єктом та певним об'єктом сприйняття) — між історично-науковою та масовою

свідомістю європейців. Та українських фільмів на Viasat History немає, як і не створено власного просвітницького ресурсу.

Розкриваючи тему патології медіа, дослідниця Л. Мерзо також зауважила, що журналістам, продюсерам й усім іншим, хто працює з медіа, іноді бракує відповідальності. Використовуючи потужні сили, котрі постачають інформацію в індустріальних масштабах, працівники медіа здатні нав'язати політичний або ідеологічний вибір. Ці спостереження підтвердив і російський дослідник медіа Д. Дондурей (який, до речі, підтримав Україну у березні 2014 р.): «Телебачення стало другою реальністю, створеною авторами — редакторами, художниками, режисерами, ведучими. Телевізор перетворився на одну з базових потреб, можливо, навіть важливішу за світло, воду й тепло. Лише 3–4% глядачів здатні відділити себе від образів, що діють на екрані, й можуть обійтися без телебачення. Решта, 96–97%, — без телепродукту обійтися не зможе, відчуватиме себе незахищеною й неспроможною вибирати програми поведінки. І коли якоїсь події на телебаченні немає — то її таки немає. І якщо сьогодні з телеекранів зникли такі країни, як Польща, Угорщина, Румунія, Чехія, Словаччина, — то вони таки й зникли, і ми не знаємо, ні хто ними править, ні що там діється, ні як там люди живуть...» За півтора десятиліття, які минули від тієї передачі, сутнісно мало що змінилося, хіба що базову «владу телевізора» перехопили смартфони й Інтернет-мережі.

Українські кіномитці ще у перші роки Незалежності намагалися захистити українського глядача від потужних сторонніх впливів. Зокрема, на базі «Укртелефільму», яку очолював Леонід Мужук, було організовано Другий український телеканал, що ним опікувався режисер Юрій Ткаченко. Було усвідомлення: українське кіно зможе вижити, якщо матиме вихід на телебачення — національне не за назвою, а за суттю. Та процес становлення телеканалу тривав лише кілька місяців — численні рейдерські атаки, нашестя ревізорів, адміністративні «наїзди», шалений економічний тиск на студію дестабілізували процес виробництва: шанс було втрачено. А тим часом нові приватні телекомпанії забрали найкращі ефірні національні частоти і найкращий ефірний час заповнили продуктом здебільшого далеким від українських інтересів [9].

Як наслідок — студія «Укртелефільм», що створювалася як головний постачальник (і школа) картин для телебачення, фактично нині не діє. Формат кінофільму дедалі більше поступається дешевшому у телевиробництві продукту — телепередачі, що її

виробляють переважно самі телеканали. Виробництво кінофільму триває місяці, телепередачі — кілька днів. Окремі фільми ми пам'ятаємо роками і десятиліттями, життя телепередачі — лічені дні. Це все одно, якби у художній літературі свідомо нівелювалися форми повістей та оповідань на користь нарисів і дописів. І навіть професія кінорежисера у телепередачі стає другорядною, бо у телепрограмі головний — редактор, а кінорежисер виконує суто технічну функцію. Можливо, телебачення і не стало музою саме через нівелювання творчого начала режисера як автора. А функція редактора — найефективніше потурати смакам публіки, піднімати рейтинги — що важливо, передусім, для телереклами.

Важко повірити що Україна після проголошення Незалежності була у гіршому економічному стані, аніж повоєнні Італія та Франція, які завжди сприяли власним кінематографам. У повоєнній Італії, на третьому році після повалення фашизму, виник Неореалізм. «Нова хвиля» у Франції — постала на п'ятнадцятому році після війни. Кожен з цих напрямів лишив фільми, які сформували світогляд покоління, об'єднували суспільство не лише країн-виробників — вплив цих напрямів на світове кіно беззаперечний. Кіновиробництво в Україні чомусь завжди руйнувалося, наприкінці 1920-х знищено ВУФКУ, фільми якого були успішними й самоокупними; на початку 70-х — ліквідовано напрям «поетичного кіно», яке виробило власну кіномову... Нині — фактично зупинені усі провідні державні кіностудії — Національна студія імені О. Довженка, Укртелефільм, НКУ-Київнаукфільм, Укркінохроніка. Разом зі студіями втрапилися й кіношколи, де пліч-о-пліч з майстрами студенти проходили практику. Телеканали таких послуг не надають. Відновлення кіновиробництва у 2014 році дещо зупинило цей руйнівний процес. Буття ж неігрового кінематографа залишається особливо занедбаним.

Ще один потужний контекст, котрий було втрачено через місяць після прем'єри «Невідомої України». 14 січня 1994 р. було прийнято Тресторонню заяву Президентів України, США та Росії щодо ядерного роззброєння України (згодом — і Будапештський меморандум, до якого приєдналася Великобританія). У документах стверджувалося, що «відносини між країнами повинні будуватись на засадах поваги до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності кожної держави» [12]. Чому в обмін на ядерне роззброєння України, у контексті не згадано про захист українського гуманітарного простору, кінематографа, про негайну декомунізацію й прибирання маркерів комуністичного мину-

лого? Тоді, на другому році Незалежності, серіал «Невідома Україна» — ой як був би на часі! Його мали б показати у праймтайме, зокрема і в Криму, на Донбасі, на Закарпатті — політичний краєвид України нині був би нині іншим.

Після проголошення Незалежності й руйнації відомого монумента на площі Жовтневої революції, кияни ще два десятиліття ходитимуть повз пам'ятник Леніну навпроти Бесарабки, що його охоронятимуть вдень і вночі, ходитимуть вулицею імені Юрія Коцюбинського (з вересня 2015 р. вона — імені В. Винниченка). Мільйони мешканців існуватимуть серед сотень пам'ятників та знаків комуністичного минулого по всій Україні, отримуватимуть кореспонденції на адреси вулиць, названих іменами катів. Українське суспільство два десятиліття (а це період одного покоління) існувало посеред взаємопоборюваних, так званих «двох правд» — людської й імперської. У своїй електоральній більшості суспільна свідомість байдужила, роздвоювалася, занурювалася у стан амбівалентності. У кризові періоди ліки від схожих недуг давав національний кінематограф — так у світі було не раз, блокування ж українського кіновиробництва виявилось одним із проявів гібридної інформаційної війни. «Невідому Україну» було пущено манівцями, в нічні ефіри, натомість — у праймтайме влада потурала хлестаковщині, карнавальності, телешоу. Ціна бездіяльності влади — втрата територій, війна на Донбасі, розплата економічною відсталістю.

Українську владну еліту влучно охарактеризувала (на другий день після президентських виборів) доктор філологічних наук Лариса Масенко: «...Не можу втриматись, щоб не процитувати те, що я писала в журналі “Сучасність” у 2008 році, в часи президентства Ющенка: “Імперія поспішає скористатися слабкістю й піддатливістю української владної еліти, щоби сформувати до майбутніх виборів вигідне для Росії співвідношення основних електоральних груп. Для цього необхідно змінити кількісний баланс між тими виборцями, які ніколи не зіграють у російську карту, і тими, яких виховують російські серіали, відеокліпи, глянцева журналістика й розтиражована російськомовна преса на користь останніх. Ось і через одинадцять років імперські маніпулятивні телевізійні технології святкують перемогу над мільйонами одурманених «95-м кварталом» малоросами”» (Фейсбук, Лариса Масенко, 22 квітня 2019 р.) Думку про слабкість і піддатливість української владної еліти підтверджує й нещодавній скандал практично проти усіх великих кінопрокатних компаній України, яких звинуватили

у перерахуванні коштів російським спецслужбам та саботажі українських фільмів [11].

Жанровий різновид українського історико-пізнавального фільму — вижив, та на його державотворчу роль чомусь не звертала увагу багатомільйонна діаспора, що не спромоглася знайти ресурси для незалежного телеканалу, котрий був би надзвичайно бажаним ще у ті роки, напередодні Першого Всесвітнього форуму українців (1992). Тоді як олігархи, що сформувалися на українському ґрунті наприкінці 90-х, нині мають і по декілька телеканалів, вправно маніпулюють громадською думкою, смаками, стилем поведінки, виборами. На Першому Економічному форумі українців світу (2007) знову наголошувалося на необхідності «створення українських теле-, радіоканалів цілодобового поширення достовірної інформації про Україну та українського відео- й аудіопродукту для формування духовно світоглядних орієнтирів українського соціуму в світі» [15] — та і це побажання залишилося на рівні резолюції.

Побіжний огляд тенденцій екранного творення історії України свідчить і про певні позитивні моменти. Хоч волами, а Український материк рухається до європейських цінностей. Багато що можна називати своїми іменами, діагностувати, лікувати. Промальовуються й надії на покращення кіноосвіти, й на певні прозріння суспільства, яке за останні роки значно подорослішало. От і Британія виділяє Україні (дещо із запізненням) дев'ять мільйонів фунтів на зростання стійкості суспільства до дезінформації, на розвиток незалежних засобів інформації, на підтримку незалежних медіа зі сподіваннями на відповідальності уряду [3]. Адже має бути чути голос на культурно-цілісну інтеграцію української спільноти на Світ, на чітке з'ясування: хто ж ми такі у сучасності — як про це йшлося у історико-пізнавальному фільмі «Хто ми?» режисера й науковця Володимира Горпенка.

Джерела та література

1. Беліков М. Як врятувати українське кіно. *На екранах України*. 1996, 20 квітня. Передрук з: *Кіно-Театр*. 1996. № 4. С. 52–53.
2. Брюховецька Л. Приховані фільми: Українське кіно 1990-х [Б-ка журн. «Кіно-Театр»]. Київ: АртЕк, 2003. 384 с.
3. Британія виділить Україні 9 млн фунтів на підтримку незалежних медіа. *Opinion*. Так думає Україна. 3 липня 2019. URL: <https://opinionua.com/2019/07/03/britaniya-vidilit-ukra%dl1%97ni-9-mln-funtiv-na-pidtrimku-nezalezhnix-media/>
4. Дядюк К. «За півпокоління до перемоги піддатись на ніщо»: Оксана Забужко порадила українцям берегти свої мізки. *Фоторепортаж. Вежа, Вінницький інформаційний портал*. 18 червня 2019 р. URL: <https://vezha.vn.ua/>

- za-pivpokolinnya-do-peremogy-piddatys-na-nishho-oksana-zabuzhko-poradyala-ukrayintsyam-beregty-svoyi-mizky-fotoreportazh/
- Звернення Національної спілки кінематографістів України до міністра культури України С. Нищука про підтримку кіноосвіти та Відповідь заст. міністра Ю. Рибачука. *Кіно-Театр*. 2018. № 1. С. 2–3.
  - Марченко С. М. Зняти фільм в Україні наприкінці ХХ століття. З досвіду режисерської роботи в науково-популярному фільмі «Відгомін забутого неба». *Україна. Наука і культура. Щорічник*. Вип. 30. 1999. С. 424–427.
  - Марченко С. М. История как изображение: материал и образ. Аспекты киносозидания истории Украины. Русский вопрос. 2008. № 3. URL: <http://www.russkiivopros.com/index.php?csl=38>
  - Марченко С. М. Упередженість. Який образ українця «ліплять» деякі майстри? *Українська культура*. 2001. № 8. С. 4.
  - Мужук Л. Юрій Ткаченко і його дорога до Святої гори. *Кіно-Театр*. 2012. № 5. URL: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1402
  - На освітню ел-платформу викладуть українські фільми та тизери до них для використання під час навчання — підписано меморандум. *Міністерство освіти і науки України*. 17 липня 2019 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/na-osvitynu-el-platformu-vikladut-ukrayinski-filmi-ta-tizeri-do-nih-dlya-vikoristannya-pid-chas-navchannya-pidpisano-memorandum>
  - СБУ відкрила провадження проти найбільших кінопрокатників України. *Zaxid.Net*. 23 липня 2019 р. URL: https://zaxid.net/sbu_vidkrila_provadzhennya_proti_naybilshih_kinoprokatnikiv_ukrayini_n1485902
  - Тристороння заява Президентів України, США та Росії. *Законодавство України*. 14 січня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300
  - Цикл україномовних телепередач Марка Роберта Стеха «Очима культури». *Національний університет Острозька академія*. URL: www.oa.edu.ua/ua/etc/kontaktukrainiantv/
  - Шаботенко Є. Документи справляли шокуюче враження. *Кіно-Театр*. 2008. № 2. С. 15–16.
  - Шокало О. Український культурно-інформаційний продукт — духовний чинник самовідтворення і розвитку нації. *І Економічний форум українців світу*. Зб. доповідей. Українська Всесвітня Координаційна Рада, Міжнародна громадська організація українців «Четверта хвиля». Київ, 2007. С. 38.
  - Як узгодити комерційні інтереси з потребами української культури: *Матеріали круглого столу*. 8 лютого 2005 р. Наукове видання. Київ. Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2005. 115 с.
  - opinionua.com/2019/07/03/britaniya-vidilit-ukra%^d1%⁹7ni-9-mln-funtiv-na-pidtrimku-nezalezhnix-media/ [in Ukrainian]
  - Dyadyuk, K. (2019). «For half a generation before winning nothing»: Oksana Zabuzhko advised Ukrainians to protect their brains. June 18. Retrieved from: <https://vezha.vn.ua/za-pivpokolinnya-do-peremogy-piddatys-na-nishho-oksana-zabuzhko-poradyala-ukrayintsyam-beregty-svoyi-mizky-fotoreportazh/> [in Ukrainian]
  - Appeal from the National Union of Cinematographers of Ukraine to the Minister of Culture of Ukraine Ye. Nishchuk for support of film education Minister Y. Rybachuk (2018) [in Ukrainian].
  - Marchenko, S. M. (1999) Make a movie in Ukraine at the end of the twentieth century. From the experience of directing in the popular science film «Echo of the Forgotten Sky». *Ukraina. Nauka i kultura*. Vup. 30, pp. 424–427 [in Ukrainian].
  - Marchenko, S.M. (2008). History as an image: material and image. Aspects of cinema creation of the history of Ukraine. Retrieved from: <http://www.russkiivopros.com/index.php?csl=38> [in Russian].
  - Marchenko, S.M. (2001). Partiality. What is the image of a Ukrainian «sculpted» by some masters? *Ukrainian Culture*. № 8, p. 4 [in Ukrainian].
  - Muzhuk, L. (2012). Yuri Tkachenko and his Road to the Holy Mountain. Retrieved from: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1402 [in Ukrainian].
  - Ukrainian films and teasers will be uploaded to the educational e-platform for use in their studies — memorandum is signed (2019). Ministry of Education and Science of Ukraine, July 17. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/na-osvitynu-el-platformu-vikladut-ukrayinski-filmi-ta-tizeri-do-nih-dlya-vikoristannya-pid-chas-navchannya-pidpisano-memorandum> [in Ukrainian].
  - Security Service of Ukraine Opens Proceedings Against Ukraine's Largest Movie Producers (2019). July 23. Retrieved from: https://zaxid.net/sbu_vidkrila_provadzhennya_proti_naybilshih_kinoprokatnikiv_ukrayini_n1485902 [in Ukrainian].
  - Tripartite Statement by the Presidents of Ukraine, the USA and Russia (1994). January 14 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300 [in Ukrainian].
  - The cycle of Ukrainian-language television programs by Mark Robert Steh «The Eye of Culture». Retrieved from: www.oa.edu.ua/ua/etc/kontaktukrainiantv/ [in Ukrainian].
  - Shabotenko, Ye. (2008). Documents made a shocking impression. *Kino-Theater*, № 2, pp. 15–16 [in Ukrainian].
  - Shokalo, O. (2007). Ukrainian cultural-information product — spiritual factor of self-reproduction and development of the nation // *I Economic Form of Ukrainians of the World*. Collection of reports. Ukrainian World Coordination Council, Fourth Wave, International Non-Governmental Organization of Ukrainians. Kyiv, p. 38 [in Ukrainian].
  - How to Reconcile Commercial Interests with the Needs of Ukrainian Culture: Materials of the Round Table, February 8, 2005. Kyiv, View. Kyiv: Mohyla Academy House [in Ukrainian].

References:

- Belikov, M. (1996). How to save Ukrainian cinema. On the screens of Ukraine. April 20. [in Ukrainian].
- Bryukhovetska, L. (2003). Hidden Films: Ukrainian Cinema of the 1990s. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].
- Britain will allocate 9 million pounds to Ukraine in support of independent media (2019). July 3. Retrieved from: <https://>